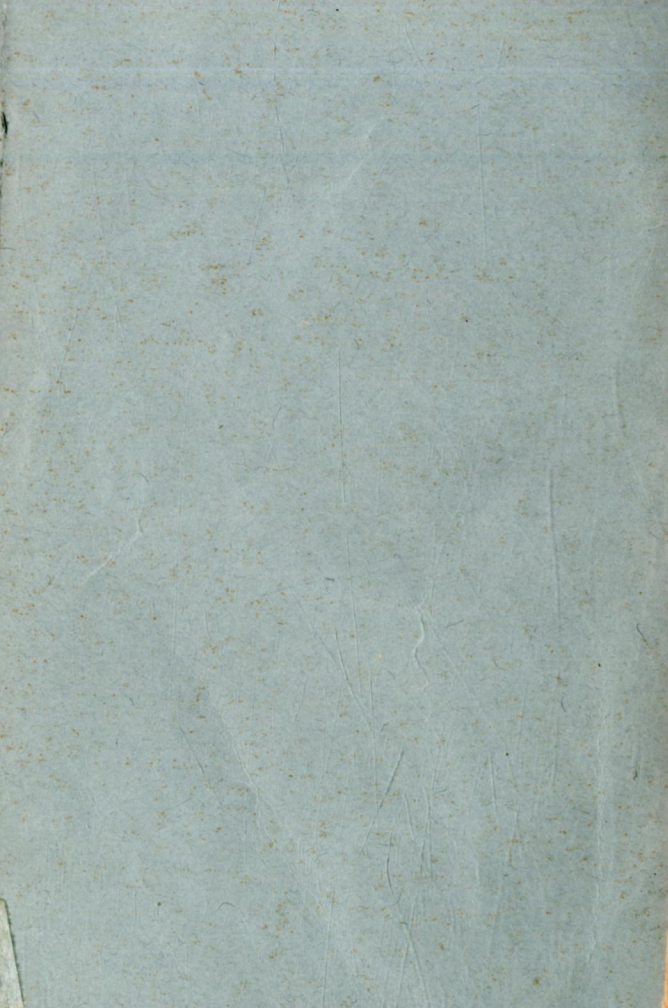

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00779043 (U)

2012

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 86.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Володимир Антонович.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ XVII ст.
в сучасній польській призмі.

(З нагоди повісти Г. Сенкевича „Огнем і Мечем“).

Переклав

Володимир Гнатюк.

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

В. П. АЛЕКСАНДРОВИЧ АЛЕКСАНДРОВИЧ
ИЗДАТЕЛЬСТВО "СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ"

СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ

ИЗДАТЕЛЬСТВО "СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ"

ИЗДАТЕЛЬСТВО "СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ"

ИЗДАТЕЛЬСТВО "СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ"

ИЗДАТЕЛЬСТВО

ИЗДАТЕЛЬСТВО "СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ"

ИЗДАТЕЛЬСТВО

ИЗДАТЕЛЬСТВО "СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ"

ИЗДАТЕЛЬСТВО "СОВЕТСКИЙ РАБОЧИЙ"

B. 483

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 86.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Володимир Антонович.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ XVII ст.
в сучасній польській призмі.

(З нагоди повісти Г. Сенкевича „Огнем і Мечем“).

Переклав

Володимир Гнатюк.

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

17.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 35011

1-15461

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Статя проф. Вол. Антоновича, яку подаємо понизше в перекладі, була надрукована ще 1885 р. *) Та думки, висловлені в ній проф. В. Антоновичом, не то що не перестаріли ся, але навпаки, супроти подій останніх літ набрали ще більшого значіння. Як відомо, польська література збогачуєть ся з року на рік ріжними „патріотичними“ творами, в яких більші й менші наслідувачі Сенкевича силкують ся зобразити все польське в найяркїйших і найгарнїйших барвах, а все иньше, особливо що тикаєть ся Українців (Австрія), Москалів (Росія) та Нїмців (Пруси) представити в найпоганьшїм сьвітлі. Подавана отруя, хоч би в гомеопатичних дозах, але правильно, мусить ви-

*) Пор. Київ. Старина, 1885, V, ст. 44—78.

кликати забуреня в організмі; так само й систематична лектура всяких „патріотичних“ творів à la Сенкевич, мусить довести до національних колізій, яких їх автори не раз і справді не бажають. Ми не в силі запобігти ширеню подібних творів; але вказати на лихо, особливо нашій суспільности, се наш обовязок. А жерело сього лиха має свій початок уже в школі. Шкільні польські бібліотеки переповнені такими творами; гімназист, що не прочитав би докладно прим. Трильоїї Сенкевича, не перейшов би матури! Міжнародня ненависть ширить ся вже на шкільній лавці і видна кождому, що має діло зі школою. При всяких нагодах поясняєть ся вона одначе не сенкевичівськими лектурами, але власне фразами, запозиченими в них, про гайдамацтво, дикість, некультурність і ин. другої сторони. Для противваги сій отруї, а бодай для звернення уваги на неї нашої суспільности подаємо тепер статью проф. В. Антоновича і надіємо ся, що вона стане початком голосного протесту проти офіційальної теперішньої педагогії та що сей протест буде так довго і так сильно лунати, аж увінчаєть ся повним успіхом.

В. Г.

Відомий польський белетрист, д. Генрих Сенкевич, видав минулого року чотиротому історичну повість „Огнем і мечем“, до якої сюжет узятий з української історії. Повість д. Сенкевича, переплітаючись романічними епізодами, що становлять приналежність артистичної творчості, представляє історичний малюнок боротьби Хмельницького з Поляками від весни 1648 р. до заключення зборівського договору, т. є. до кінця серпня 1649 р. Автор вистудіював описувану епоху доволі докладно; більших фактичних помилок і недокладностей в нього нема і з того боку повинна йому критика віддати повну справедливість. Та трохи інакше мусимо ми віднести ся до того боку твору д. Сенкевича, де він старається освітити побутові риси як польської, так і української суспільності в XVII століттю і то тим більше, що в тім напрямі автор не обмежуєть ся об'єктивним представленням минувшини, але висловляє безперестанно

й свої суб'єктивні гадки — ідеалізує одні принципи, ганить другі, накладає зовсім самовільно темні барви на одні особи, стремління й суспільні групи, і незмірно ніжно, а деколи й крайно пристрасно осьвічує другі. Ми не приписувалиб усьому тому особливого значіння, колиб твір д. Сенкевича представляв лише звичайний белетристичний твір одної з сусідніх літератур; та повість д. Сенкевича відповідно до прийняття її польською суспільністю і до вражіння, яке вона викликала на сю суспільність, являєть ся без сумніву виразом сучасного стану історичного самопізнання польської інтелігенції, остатнім словом її патріотичних, національних і суспільних поглядів тим цікавіших для нас, що наслідком вибраного сюжета висловляють ся ті погляди переважно на підставі польсько-українських відносин у XVII століттю.

Дійсно ні один твір польської літератури в XIX століттю не зазнав такого співчуття з боку публики і не викликав стільки широких і однодушних овацій, як повість д. Сенкевича; ні до одного твору, як би він не був написаний талановито й артистично, не віднесла ся польська публика з таким запалом і не признала в ньому такого суцільного вопло-

чення своїх задушевних переконань. Ледви появили ся перші розділи „Огнем і мечем“ у Фейлтонї варшавської газети „Slowo“, їх проголошено і в пресї і в публичній опінії небувалим геніяльним твором; імена ліпших польських поетів: Міцкевича, Красіньского, Словацкого, Поля, поблїдли при блеску нового сьвітла і усунули ся тихо на другий плян. Запал і похвали, з властивим польській народности сантвінічним поривом, дійшли до гіперболічних розмірів; професор історії польської літератури в краківськїм університетї, граф Тарновский, присьвятив повісти д. Сенкевича ряд публичних лекцій, в яких заявив, що розбираний твір перевищує артистичними прикметами всі твори Шекспіра, Мільтона, Данте, Тасса, Гете і ин. узятих разом; публіка, що слухала лектора, засипала оплесками сю гасконаду, а аристократичні краківські сфери почали зараз ілюструвати геніяльний твір, представляючи в живих образах ефектнійші сцени повісти; мода на живі образи епізодів романа „Огнем і мечем“ розширили ся швидко на иньші міста й села, заселені Поляками і стала улюбленою забавою польської інтелїгенції; опісля подавано ті образи в ілюстрованих журналах і т. д. Кілька польських газет

і журналів, що представляли тверезійший і поступовійший напрям у своїй пресі: „Ateneum“, „Kraj“, „Prawda“, „Przegląd tygodniowy“ пробували віднести ся критично до гіпнотизму, викликаного д. Сенкевичом і утримати опінію своєї суспільності в природнійших межах; не відмовляючи таланту д. Сенкевичови вони вказували з одного боку на те, що пересадні похвали можуть послужити в очах об'єктивних читачів тільки сюжетом до дуже комічних висновків, або зродити підозрінє, що вони походять лише зі спекулятивної книгарської реклями; вони натякали, правда легко, й на те, що коли зближеня з чужосторонніми ліґературними творами конечні, то „Огнем і мечем“ далеко більше нагадує „Трьох мушкетерів“ Дімабатька, як Шекспіра, Гете або Тасса. З другого боку вказували ті орґани польської преси — зрештою дуже здержливо й об'єктивно — на те, що публіцистичні й історичні переконаня, переведжені д. Сенкевичом в його повісти, стремлять до того, аби воскресити суспільні ідеали XVII столітя, шкідливі для народнього самопізнаня вже тоді, а зовсім застарілі й немислимі тепер; що погляд автора на міжнародні відносини й несправедливий і шкідливий для польської суспільності

тому, що він роз'огнює міжнародню ворожнечу, що почала потрохи забувати ся під впливом сучасної нам культури; що пристрасність у тім напрямі перечить також почутю людської справедливости і тверезим здоровим зміслам, із яких перевагою звязані й фактичні інтереси польської суспільности і т. д. Сї гадки полишили ся одначе голосом проповідника в пущі і величезна більшість польської інтелїгентної суспільности станула по стороні традиційних ідеалів, ілюстрованих д. Сєнкевичом.

Зібравши розкинені в повісти думки, висловлювані то виведеними особами, то дуже часто особисто автором і доповнивши їх мальовничими представленнями всіх верств суспільства, описуваного в повісти, ми постараємо ся представити основні публіцистичні змаганя автора, якими він і підкупив на свою користь безмежну симпатію польської публики далеко більше, як артистичними прикметами свого твору, онісля оцінимо степеень правдивости чи неправдивости тих ідей в відношеню до історичної правди і вкажемо на деякі манери артистичної творчости автора, виключно лише з точки погляду їх історичної й етнографічної правдивости.

Історично-філософичний погляд д. Сєнкевича на описувану ним епоху зводиться до отсих думок. В половині XVII столітя представляла Польща могутню державу, оперту на численну, в повні свідому, повну енергії й горожанських чеснот, шляхотську верству; суспільна перевага шляхти в державі була признакою висшої культури, на ровени якої стояла тоді Польща. Ся держава мала за задачу велику культурну місію; вона була покликана цивілізувати, себто перетворювати на свій лад обширні українські землі, що входили в межі Польщі. Сю місію сповняла вона дуже енергично й пляново, але найшла на неждану перешкоду — на вроджену дикість і непридатність для культури українського племені, яке було з природи неспосібне присвоїти собі яку-небудь культуру і цивілізацію; всі проби Поляків для вкорінення культурних ідей розпалювали в українськiм племені лише ненависть і дикі пориви, прояви сього незрозумілого для Поляків настрою, який шляхтичі XVII столітя називали дуже влучно „хлопською *innata malitia*“. В боротьбі з сею вродженою дикістю польська шляхта на дармо винищувала свої шляхотні геройські прикмети, вона не могла поконати ворожою стихійною силою. Зреш-

тою деякі помилки добачають ся і в поступованю польської держави; найважнійша з них ся, що серед урядових польських сфер існувала впливова партія, яка відносила ся занадто гуманно до ворожого елемента, пропонувала робити Українцям деякі уступки, примушувала здержувати ся від дуже крутих доріг, ба навіть натякала деколи на якісь приватні надужитя, що буцім то давали причину до козацьких повстань. Ся партія ослабила енергічні заходи, які задумували здійснити ліпші представителі тодішньої Польщі, що вважали конечною річю затопити козацький бунт у цілім морі крови, хоча прийшлось би з тої причини вирізати поголовно все українське населене краю. По думці д. Сенкевича гідність польської держави вимагала не лише карати смертю всіх учасників повстаня, але й стосувати до них найможливіші кари, доки вони не покорять ся і не стануть таким чином достойними покоштувати плодів шляхотської культури, яка по розправі готова була облагодіяти неповірних, але розкаяних, ополяченем, езуїтською школою і передовсім панщиною. Козаки, як представителі українського населеня, не лиш не вміли зрозуміти тих вишних культурних стремлінь шляхти,

але наслідком своєї дикости й вродженої злості, сумнівали ся про придатність для свого народу сеї держави, яка навязувала їм свої суспільні, не зовсім вигідні побутові форми, та зважили ся по довгих безужиточних просьбах і заявах ймити ся бунту. Як бунтівники вони очевидно засудили себе на кару і винищенє, яким на нещастє Поляки не вміли покористувати ся з потрібною енергією й тому нанесли діткливий удар своїй державі. Думаємо, що сей виклад гадок д. Сенкевича ні трохи нами не переборщений і постаємо ся оправдати наше резюме при подібнім розгляді окремих думок автора.

В думках д. Сенкевича є очевидно й дещо справедливости і деякі признаки розвиненого остатніми часами в польській суспільности прогресу, та ми гадаємо, що такого рода думки висловлені за пристрасно й доведені наслідком того до абсурда. Такою думкою вважаємо ми велику побожність, висловлювану д. Сенкевичом перед державною ідеєю. Очевидно, держава представляє одну з вищих форм людського устрою і ідея держави тим дорожша для кожного розвитою чоловіка, чим більше свідомо відносить ся він до неї; ми привикли бачити в сучасних нам європейських державах устрої,

що запевнюють і матеріяльну безпечність та добробит громад і вдоволяють їх висшим моральним потребам: свободі совісти, можливості умового розвою і ин. Ми привикли дивити ся на державну власть, як на вираз можливої в даній суспільности суми справедливости і безпристрасности в відношеню до всіх своїх підданих, без різниці їх суспільного угрупованя, національного типу, особистого положеня в суспільности і через те вважаємо ідею держави рівно дорогою для всіх осіб, що входять в її склад. Д. Сенкевич дивить ся на справу трохи інакше. На його думку Польща XVII ст. представляла взірцеву державу тому, що відкидала лїпші сторони державної діяльности, тому що не признавала рівноправности своїх горожан і сповняла свою „місію“, неможливу з огляду на антропологічні закони природи — переробленє одного народнього типу в другий і несправедливу в суспільнім відношеню — абсолютне підданє цілого народа упривілейованій клясі. Зустрівши національний й суспільний спротив, польська держава не обовязана була по думці д. Сенкевича признати і справити мильний напрям своєї внутрішньої політики, навпаки, ідея держави вимагала иньшого поступованя, яке автор може

занадто проречисто висловлює, реактиву-
вуючи гадки, слова й діла найталановит-
шого — по його думці — державного
мужа того часу, князя яреми Вишневець-
кого: князь Вишневецький відчував обо-
в'язок „карати без міри й милосердя“, він
думав, що „гідність Речі посполитої“ на-
кладає на нього обов'язок нищити козаків
і хлопів до коріння (со до погі — улюбле-
ний вираз автора), саджати на колі і ру-
бати голови козацьким послам; він при-
сягає, „що потопись у крови хлопські
бунти“; роздумуючи в рішучу хвилю про
свою роль керманіча державних стре-
млїнь Польщі, він так зрисує свою
діяльність: „розтоптати Запороже, про-
лити океан крови, зломити, знищити, роз-
давити, а потому лише відмінити наду-
житя“, „пожертвувати бунт і згодувати ся йо-
го тілом“, перед ним мріє поле, на яким
лежать „сотки тисяч трупів“ і т. д. Чи-
таючи всі ці пристрасні канїбальські ви-
клики, освічений читач наших часів по-
невільно попадає в здивованє, яким чи-
ном зародили ся в голові письменника
XIX ст. ці кроваві пориви, відповіднійші
прибічникам Перона або помічникам Чін-
гізхана, ніж мислителеви або артистови
наших часів; між тим усі ті кроваві ба-
жання являють ся в повісти не як резуль-

тат об'єктивного відтворення настрою епохи, але як продукт політичних поглядів самого автора. Князь Вишневецький представлений ідеалом державної мудрости, горожанських чеснот і поборником правди та справедливости; автор так захоплюється своїм героєм, що доходить у відзивах про нього до богохульства, а всякий неважливий відзив про Вишневецького називає богохульством (*bluźnierstwo*); він обдаровує князя якоюсь надприродною силою, даною йому з гори, наслідком якої цілі тисячі козаків і населене цілих округів утікають на саму згадку імени „Яреми“, огорнені панічним страхом. В часі штурму козаків у Збаражі з'являється на валах твердині посеред знамен і смолоскипів князь Вишневецький, а козаки дрожать і випускають оружжя на його вид; може ми й помиляємося, але нам здається, що барви для цього ефектного образка позичені д. Сенкевичом із VI книги „Утраченого раю“ Мільтона... Ось до яких гераклевих стовпів договориється автор, виходячи від зовсім оправданої думки — пошани для держави і установленого ладу. Переборщуване в розвою сеї думки і недокладне розуміння автором і суспільністю, що співчуває його творови, значіня державної ідеї

можемо ми пояснити собі лиш одним мотивом, який свідчить про поворот до ліпшого в переконаннях польської інтелігенції. Польська суспільність протестувала безнастанно від кінця XVIII ст. проти тих державних орглінізмів, серед яких розмістила її історична судьба, і словом і 4—5 раз у протягу століття ділом; в кінці вона переконала ся мабуть про безоснобність і незаконність своїх протестів, у переконаннях зайшов малий поворот і ненависна до сеї пори думка про свьятість державних уряджень та про переступність усякого бунту заняла почесне місце в крузі суспільних принципів польської суспільности і виляла ся може в занадто різких та необдуманих рисах під пером улюбленого белетриста. Щож, і слава Богу, лише на перших часах неофіти зайшли трошки за далеко і попали в другу скрайність — прийдеть ся лише сказати „trop de zèle“.

Та коли в розвою державної думки в автора „Огнем і мечем“ ми готові признати при всій пересаді в подробности вірну вихідну точку, то друга основна гадка автора — що Польща в XVII ст. була символом цивілізації, а Україна представителем дикости — видасть ся нам зовсім неправдивою і в основі і в

розвитку. Очевидно обі народности укла-дали ся силою і природних етнографічних окремішностей і історичного вихованя в ріжні типи культури, дуже часто не подібні до себе, а навіть супротиленні; можливо, що в дану історичну хвилю ча-стина цивілізації була дещо вища по од-ній, ніж по другій стороні, але все се не дає права твердити, що боротьба, вибухла в XVII століттю, характеризуєть ся ви-ключно культуртрегерством із одного і абсолютною дикістю з другого боку. Тут не місце викладати історію пара-лельного розвою культури української й польської — се завданє широких істо-ричних праць і дослідів. Ми затримаємо ся лише на хвилі, змальованій д. Сенке-вичом і піддамо короткій аналізі наво-джені ним самим дані.

Колиб д. Сенкевич прикладав одну мірку до описуваних ним подій й осіб, то навіть із незвичайно пристрасно зібра-них ним фактів він переконав би ся, що ні особливої дикости з одного боку, ні особливої осьвіти та цивілізації з другого не видно в тих фактах; ще труднійше завважати їх, коли усунеть ся всі до-довільні характеристики і суб'єктивні ро-зумованя, які походять не з фактів, але виключно з особистого погляду автора,

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И- 35011

і провирити мальовані ним події свідомством сучасних жерел. Зваблений стимулами артистичної творчості, д. Сєнкевич не завважив суперечности між своїми думками і описуваними самим собою сценами, а за те він широко покористував ся своїм правом артиста для того, аби епітетами, голословними твердженнями, апріорістичними здогадами наложити тінь і пролити світло в бажанім собі, хоч і історично не правдивім змислі. Раз вмовивши в себе, що українські козаки і хлопи дикунни, він при кожній нагоді піддержує сю гадку все можливими стилістичними способами, деколи навіть такими, що виходять поза межі літературної приличности. Козаки в його творі не говорять, не кричать, не співають, але все верещать, ревуть, ричать і виють. Коли зайде мова про нешляхотське населене України, воно все згадуєть ся з епітетами: „хлопство дике і розгнуздане“, „народ дикий, гайдамацький“, „гайдамацьке гультайство“, „народ дикий з природи“, „народ дикий, що стремить і до дикої свободи“, „дич, зірвана з ланца“, „голота, що жажде крови й убійства“. Коли при описі битви йому треба сказати, що шляхтич ударив козака, то він висловляєть ся так: „луснув ватажка шаблею в морду“ і т. д. Таких стилістичних квіток можна набрати в по-

вісти цілі маси, але ми обмежимо ся кількома наведеними прикладами тому, щоби показати, якими способами користується ся автор у цілі, аби підготовити читача до прийнятя його думки про дикість народа; потім ідуть уже малюнки й розумованя, що розвивають сю гадку.

Очевидно козаки і хлопцї по думці д. Сенкевича позбавлені всякого інстинкта сьвіті й тїни всякого суспільного переконаня, вони стремлять лише до „дикої свободи і несьвідомо нищать плоди вікової праці шляхтичів“; „дикий народ, перемінений шляхтичами з опришків на рільників, чув тягар від істнованя права, строгости управи і істнованя порядку“, наслідком того він мрїв про такий ненормальний устрій, при яким „уся земля належалаб не до князїв і панів, але до вільних хлїборобів козаків“. Релїгійних мотивів у козацьких повстанях не було; Хмельницький лише штучно прикрив гайдамацькі інстинкти удаваням заступством за віру і постарав ся розпалити релїгійний фанатизм, а до тої пори Запорожці грабували православні церкви і торгували награбленими церковними предметами на базарі в Січи; „все те, що оповідають про релїгійний настрій Запорожців — видумка“. Запорожці — се стековиско лю-

дій, „окритих лахами, півнагих, півдиких, окурених димом, чорних, вимазаних болотом і кровю, що слезила з ран і т. д.“ В Січч, збираючись на раду, вони викочували бочки горівки і радили з бідом лише тому, що осаули вводили деякий порядок ударами палиць, розділюваними дуже щедро, і пістолетними вистрілами; підозрілих товаришів вони карали на радї, роздираючи їх на часті і т. д.

З наведених цитатів легко перекопати ся не лише про тенденційність д. Сєнкевича, але й про вмисне перекручуванє суспільних та історичних фактів. По його думці населене України занимало ся перед появою шляхти виключно розбойом і не думало про хліборобство, хоча й бажало, щоби земля належала до хліборобів. Не вважаючи на суперечність сього реченя, ми бачимо в ньому очевидну історичну неправду. Всі історичні свідочтва від часів Геродота до кінця XVI столїтя, коли польська шляхта з'явила ся на Україні, вказують на занятя хліборобством, як на головний промисл жителів того краю. Згадаймо, приміром, про хліборобські знаряди і зерна хліба, знайдені в могилах поганської епохи в землі Сіверян або Деревлян; згадаймо про характеристику смерда і його занятя, за-

писану літописю зі слів Володимира Мономаха під 1103 роком; згадаймо про цілі округи, що обов'язували ся давати Монголам данину пшеницею в XIII століттю, транспорти хліба, якими українська земля заосмотрювала Константинополь у XV століттю при посєдництві хаджибейської пристані (нинішня Одеса), численні згадки про хліборобство, зятягнені в люстрації окраїнних замків у половині XVI століття, т. є. перед люблинською унією, і переконаємо ся, що балаканє д. Сенкевича про неістнованє хліборобства і розбійництво населєня не що иньше, як його тенденційна видумка. Брак релігійних мотивів у козацьких повстанях до Хмельницького так само історичний фальш; можнаб тут навести до 20 документів: просьб, подаваних козаками до соймів і королів, проєктів договорних умов і т. и., в яких „войсько запорозьке“ представляючи свої бажаня, кладе на першім місці статі про свободу православної церкви і про віротерпимість. Доволі, думаємо, вказати на те, що Запороже видвигнуло на 30 літ перед Хмельницьким Сагайдачного, який привєрненєм православної єрархії усунув на довго ворожий для населєня напір уніятської інтриги — аби переконати ся, що релігійні мотиви

проникли глибоко в свідомість низового брацтва і зовсім не належать до сфери „видумок“. — Ми не знаємо, звідки взяв автор риси відразливого вигляду Запорожців, але ми переконані, що ради не відбували ся в виді п'яних оргій та що на них нікого не рвали на часті і т. д. Подібних подробиць нема в авторів, цитованих д. Сенкевичом (Лясоти, Бопляна) і вони очевидно становлять власність йогож таки фантазії, настроєної на занадто тенденційний лад.

Не ліпше від Запорожя представлена в д. Сенкевича й решта населення України. Автор пробує описати склад того населення і ми не знаємо, чому більше дивувати ся в його пробі: його тенденційности чи незнаню. Ось по його словам групи, на які розпадав ся український народ у XVII столітю: чумаки, степові й лісові пасічники, воскобійники, смолярі, конюхи, хуторники, ловці, сіромахи, рибаки, чабани і просто хлопц. — По думці автора вичислені категорії повстали не лише наслідком занятя відповідними промислами, то якісь касты, а навіть немов окремі племена, з яких кожде відзначаєть ся оригінальними рисами дикости. Зберемо, приміром, риси, якими автор характеризує чабанів, чомусь осо-

бливо йому ненависних. „Чабани, се пастихи, що пробувають ціле житє в степах і пущах; вони зовсім дикі і не знають ніякої релігії; намість пісні вони видають із себе сумне витє; приставши до повстаня Хмельницького вони не вміли навіть відріжнити козацької старшини і признавали власть лише тим, хто їх бив або вбивав; вони очевидно не мали ніякого понятя про міжнародне право (sic!), але за те горіли жадобою крови і грабіжі; се дике племя подибувано в лісах коло Чернигова, але переважно воно жило на території полтавського полка; ся обставина видна з того, що дикий полтавський полковник Пушкаренко начальникував виключно над чабанами“. Читаючи сю нїсенїтницю, не розуміємо, чи вона взята автором із записок якогонебудь легкодушного подорожника по Австралії або центральній Африці, чи вмисно, хоча й не дуже бистроумно, зложена самим белєтристом. Коли вже чабани так зацікавили д. Сенкевича, то йому не пошкодилоб було заглянути на значіне того слова — він знайшов би дуже докладні дані в описї херсонської губернії Шмідта, в праці про українські артелі Щербини і ин.; з тих даних довідав би ся він, що чабани зовсім не окреме дике племя, але

тіж українські селяне, що склали спілки для занятя годівлею овець; він переконав би ся, що ті спілки складають ся цілком не з дикунів, але з людей, що вміли виробити дуже правильну форму робітничого товариства, з виборним атаманом, із докладним розділом ріжних галузей праці між членів спілки, з правильним, із гори умовленим, розділом зисків і т. д. — Не менше від чабанів дістаєть ся в повісті д. Сенкевича й риболовам: „се люде дикі, їх навички грубі, вони пробувають у комишах на березі Дністра“ і т. д. Ще оригінальніша характеристика „сіромах“: в однім місці повісті означає се слово вовка, в другім категорію населення, яка представляєть ся так: „Сіромахи — се Бог знає, що за люди, волоцюги, зайшли з кінця світа“. Думаю, що доволі наведених примірів для того, аби дати понятє про манеру історичної етнографії д. Сенкевича.

Не обмежуючись характеристикою осібних груп, автор твердить, що й усе населене України носило ті самі риси непоборної вродженої дикости, якою відріжняло ся від иньших народів, навіть таких, що стояли на однім із ним рівени просвіти і в однаких суспільних умовах. Наведемо для прикладу паралєлю поль-

ських і українських селян словами самого д. Сенкевича: „Дикий з природи народ ішов радо до Хмельницького. В ту пору, як хлоп у Мазовії і великій Польщі зносив угніт, завішений в цілій Європі над потомками Хама,*). без наріканя, Українець разом із повітрєм степів вдихав любов до свободи, на стільки безмежної й дикої, як сам степ... Очевидно

*) Що до положення „потомків хама“ в цілій Європі в XVII ст., д. Сенкевич повторяє легкодушно загально улюблену фразу польських публіцистів, які старають ся тяжке положене кріпаків у Польщі пояснити так званим „духом часу“, т. є. вказуванем на ту обставину, що буцім то кріпаки в цілій Європі були в ту пору в такім самім тяжкім положеню, як і в Польщі. Ми не знаємо, на чім основане се голословне твердженє польських публіцистів, але коли обернемо ся до першої-ліпшої історії селянської верстви в Європі, то не найдемо доказів на потверджене сих історичних фактів. На доказ подамо хоч би кілька цитатів із праці Зугенгайма (Sugenheim, Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa, 1861).

В Англії існує численна верства дрібних власників селян (*liberi homines*) уже в XI століттю; друга, ще численнійша група, платить лише чинш шляхті, але особисто вільна; в XIII ст. Генрих III заміняє всюди панщину складанем десятивини або чиншу. В XIV століттю при Едварді III кріпаків нема вже зовсім в Англії і ціле хліборобське населенє складаєть ся з вільних робітників.

він волів буюти і різати панів разом із Хмельницьким, ніж вигинати горду спану під ударами підстарости“. Сей дикий інстинкт Українців, наслідком якого вони не любили нагайки підстарости, був на стільки природний їх дикій натурі, що ціле населенє захоплювало ся ним; „всі йшли до Хмельницького, навіть жінки; в селах полишали ся самі діди та діти“.

У Франції стремить постійно правительство до облегченя кріпаків і признає їм цілий ряд заповук від насильства шляхти. В 1407 р. зносить Карло VI податки, накладані самовільно шляхтою (*droit de prise*). В 1479 р. зносить Людвик обовязок „сторожі“. В XV—XVII ст. королі поручають парламентам старати ся про оборону селян і визначають спеціальні комісії для караня дідичівських надужитъ (*grands jours d' Auvergne*). Ті комісії ведуть дуже енергічно справу і видають в одній сесії 53 смертних приговорів на шляхтичів за надужитє ними дідичівської власти.

В Італії, за почином Фльоренції і иньших городських республік, начала ся переміна кріпацького права ще в XII ст. і швидко обіймила цілу Італію.

В Німеччині в XV ст. більшість селян становила клясу чиншівників або свободних особисто арендарів із правом наслідности; в Голяндії-ж і в Бельгії в XV ст. й сліду ніякого не лишило ся з кріпацького права.

В Швеції було знесене кріпацтво декретом короля Магнуса Еріхсона в 1335 р.; в Норвегії щезли всякі сліди кріпацтва в XIII і XIV столітях і т. п.

На початку повстання хлопи в загалі, зі страху перед Вишневецьким, хитали ся, але шкідливіші, „гультаї та різунн“ зробили початок і пірвали за собою иньших. Збунтувавшись, хлопи стали палити гори й села, хліб, ліси і сади, стали грабити й рабувати всіх, саміж живили ся деревляною корою і ин. — Сі образи, до яких д. Сенкевич повертає постійно в повісти, зовсім не зрозумілі: всі селяне збунтували ся й пішли до Хмельницького, села опустіли; не розуміємо, когоч властиво повстанці убивали й грабували, не знаємо, на що вони палили села й гори, себто свої власні маєтки, на що нищили хліб для того, аби жити ся деревляною корою. Словом, що слово, то темна загадка, може й потрібна авторови для ефектних малюнків, але затемнююча їх розуміне. Так приміром із слів д. Сенкевича не можна зрозуміти, хто й на що

Подібних фактів можна би набрати десятки з історії кріпацтва в Европі; чиж можна супроти сього говорити, що угніт, завішений над „потёмками Хама“ в Польщі XVII ст. був результатом духа часу, який панував у цілій Европі та що відразу населення до кріпацтва, введенного в Україні польськими порядками по люблинській унії (1569), була лише результатом його дикости і браку європейської культури?

спалив Корсунь у ту пору, коли в околиці того гóрода відбувала ся звісна битва Хмельницького з Поляками; по його думці не всі хлопи пішли до битви, частина їх лишила ся в Корсуні на те, аби збурити гóрод, зайнятий вже козаками. Ми й не догадались би, в якій цілі збуло ся се збуренє, колиб не знали з сучасних жерел, що Корсунь так само як і Черкаси та Стеблїв і дооколичні села спалили не чернь і не хлопи, але польське військо, що відступало, і то на приказ гетьмана Потоцького. (Єрлїч, 64).*) Таким способом д. Сенкевич переносить вину знищеня края з хорої голови на здорову і наводить як доказ непоборимої дикости хлопів факт довершений тими, хто по його думці був представником культури.

Переконавши достаточнo читача про дикість українського народа, д. Сенкевич із поривом, гідним лїпшого ужитя, подає малюнки тих лютостей, яких допускали ся збунтовані хлопи; увесь запас своєї богатої фантазії з'уживає белетрист на те, аби представити найобридливші сцени.

*) В польськїм дневнику сучасника читаємо: „24 мая гетьман видав Корсунь войкам на розграбоване, аби город не дістав ся ворогам; його цілком знищили й розграбили“. Jakób Michałowski, *Хієга Pamiętnicza*, стр. 21.

Всі дійсні факти грубої розправи серед лютої борби, всі страшні чутки, витворені панікою і озлобленем побіджених шляхтичів, служать лише за канву, на якій автор виводить узор власної видумки, запозичаючи барви з опису варварських поступків усіх часів і народів. По його словам козаки, так як монгольські завоювачі, укладали піраміди з відрубаних голів, так як Нерон запалювали живих людей намість смолоскипів, так як Ацтеки висотували тельбухи з убитих жертв і т. в. Для порівняння образів дикої лютої, змальованих д. Сенкевичом, із дійсними історичними фактами, возьмім для прикладу перший ліпший конкретний факт. Ось, приміром, звістки сучасних жерел про смерть Барабаша: комендант кудацької твердині, Гродзїцький, доносив у рапортї гетьманови Потоцькому таке: Завважавши негодованє реєстрових, осазул... кинув ся до оружя, але його зараз почали бити кистенями, арештували разом із вишшими старшинами і того-ж дня по приговору ради всіх стратили (Пам'ятники кїевскої коммисії, I, III, 24). Другий сучасний Поляк говорить: Козаки реєстрові... перейшли до Хмельницького, убивши своїх полковників Іляша і Барабаша, що були вірні Річи Посполитій

(Michałowski, Xięga pamiętnicza, 33). Користуючись тими даними, д. Сенкевич змальовує [такий] образ: „Барабаш волів згинути, ніж зрадити свою хоругву... він відповів вистрілами на пропозицію піддати ся... з булавою в руках, із розвіяним сивим волосем він давав прикази грімким голосом, повним молодечої сили. Його байдак оточили зі всіх боків... швидко його вірні козаки поколені, порубані або порозривані руками на частини полягли на палубі. Та старець не переставав боронити ся з шаблею в руках... На нещастє він посовг ся в крові і впав. Зараз прошили його численні лєза... Труп не переставали рубати, посїкли на частини, відрізану голову кидали від одного байдака до другого, граючи нею, як мячем, поки в кінці вона випадково не впала в воду (I. 218—219). Подібні паралелі можна би навести у всіх тих випадках, де автор бажає живо зобразити варварство і лють козаків; послугуючись такими способами, можна очевидно в кожній воевній боротьбі перемінити одну сторону в шляхотних лицарів, другу в канібалів, коли тільки автор захоче пожертвувати історичною правдою для повзятої думки.

Крім лютости, нахилу до грабіжів і розбою дикість козаків проявляла ся також по думці д. Сенкевича загальною пристрастю до п'янства. Сей сюжет, улюблений публіцистами відомого роду, експлюатував д. Сенкевич із надмірною дбайливістю. Взявши в основу оповіданє Бопляна про те, як дідичі на Україні споювали селян у XVII столітї, він переніс його на Січ, украсив плодами власної фантазії і повертає до нього не раз у бігу повісти. По його словам увесь народ не поголовно „на смерть“; всякі приготовлювані серед народа забуреня угадували старости й нани тому, що заздальгідь до них покидало ціле населене звичайні занятя і запивало ся в шинках без перестанку. Начальство заборонювало остро козакам запивати ся в часї походу і карало непослушних смертю, твердить на однім місці повісти д. Сенкевич (I, 169); але потім забувши, що сказав, оповідає, як Богун споює козаків збвращаючись у небезпечний похід (III, 62) і як козаки йдуть хоробро до штурму лиш тому, що сповно їх горівкою (IV, 95). Се п'яниченє, завважує не без причини д. Сенкевич, було особливо тому мерзке, що козаки пили не очищену горівку, яка видавала квасний запах (I, 169).

Се риси, які д. Сєнкевич завважив змалював у побутї українського народа. Перейдїм тепер до другої сторони медалю і зберім ті риси, якими автор обмалював польську шляхту, що представляла, по його думці, антитезу української дикости: шляхтичі принесли з собою і старали ся утвердити в Україні освіту; правда, вони почали від того, що забрали собі всю земельну власність і приневолили свобідний до того часу народ відроблювати панщину в свою користь, але за те вони облагодіяли край, давши йому безпеку від Татар, завівши порядок і заселивши де які місцевости. — Ми сильно сумніваємо ся про сї заслуги, вчислювані польській шляхті XVII столїтя і думаємо, що се лише пусті загальні фрази, які закривають дуже не добродійну для краю реальну дійсність, яка покажеть ся, коли лише звернемо ся до історичних фактів. Забезпеченє перед Татарами мав край далеко раньше від появи в ньому польської шляхти наслідком зусилля зродженого при кінці XV столїтя козацтва і його провідників, литовсько-українських старост; доволї згадати воєнні подвиги Остапа Дашковича, Дмитра Вишневецького, князя Константина Острогського, абн переконатн ся, що

Україна могла відбивати власними силами татарські набіги. Порядок у краю був установлений дуже сильно ще в часах Вітовта; він проявляв ся в докладнім означеню прав і обовязків жителів, правильно організованим судом, забезпеченем особи й майна жителів, старостинською адміністрацією і т. н. Правда, се був порядок не шляхоцький, але ми думаємо, що шляхта, яка знесла його по люблинській унії і наложила руку на всю земельну власність, на свободу „похожих“ людей, на релігійні й національні стремління народу, власне й принесла з собою зародки непорядку і викликала міжусобні війни. Нам здаєть ся тому, що шляхоцький устрій, заціплюваний в українських землях, був не символом культури й порядку, але скорше симптомом пережитку й культурної аберациї самої польської суспільности.

Що тикаєть ся заслуг шляхти з огляду на колонізацію края, то ми не знаємо докладно — не вважаючи на всі запевненя польських письменників — у чім лежали ті заслуги. Очевидно, ми готові би признати заслугу колонізації в такому випадку, наколиб польські колоністи займали незаселений до того часу обшир і переміняли пустиню в плодовиту

країну; та сього з Україною не було. Коли в кінці XVI і початку XVII столітя й населяють ся на ново обширні простори між Дніпром і Доном, то населяють ся вони не польськими кольонїстами, але українським народом. Коли шляхта грає в тій справі яку ролю, то радше уємну, ніж активну: закріпостивши народ, який перед люблинською унією мав право вільного переходу, вона приневолювала селян утїкати в незаселену пустиню, аби спасти ся від рабства; та за селянами-втїкачами перенесли ся на лївий берег Двїпра і шляхтичі, заосмотрившись у даровані грамоти на землі, заселені без їх почину; тоді населенє повстало на ново: одна частина його розпочала розпучливу боротьбу з кастою, що переслїдувала населенє, друга перейшла границі Польщі і найшла в кінці пристановок у Слобідській Україні, куди не могли дійти до втїкачів ні пани з дарованими на землі грамотами, ні їх підстарости з нагайками. Коли прослїдимо повстанє численних і людних сїл, заснованих у XVII столітю на терігорії нинішних губерній: харківської, курської й воровїжської, населених емігрантами з польської України, тоді мусимо признати, що присутність шляхтичів не була конечною

умовою розвитку кольтонізаціі. Ті кольтоніі, привяті радо правительством московських царів, не потрібували ні панщини, ні нагайки підстарости, ні острого режіму Вишневецького для того, щоби заняти ся творчою земледільною працею; їх населенє уложило ся без усякої регуляціі, але з дозволу уряду, у правильні форми побуту, видало з поміж себе виборну військову, політичну і судову адміністрацію (полковників, сотників, атаманів, суддів і ин.), потрафило нові свої посілости оборонити від татарських набігів, не менше грізних у басейні Дона, як і в басейні Дністра та Буга, а не дізнавши з боку нового уряду насильства, не лиш не проявляло інстинктивного стремління до бунту, але навпаки, визначало ся все вірністю і прихильністю для держави і в значній мірі помогло забезпеченю її полудневих границь від нападів кримської орди. Таким чином один і той самий народ, в одну і ту саму пору, при однаковім рівені розвитку, заселяв дві сумежні країни; в одній з них посувала ся кольтонізація при участі польської шляхти і довела до кровавої боротьби, що коштувала без числа жертв і з'усиль, у другій, при відсутности шляхти, відразу установили ся правильні форми політичного життя і розвиваючись

без усяких потрясень, довели в півтора століття опісля до відкриття першого університету на полудні Росії. Коли застановимо ся над історичним значінем сих двох паралельних типів української колонізації, то висновки вийдуть очевидно не в користь шляхоцького колонізаційного типа, і польським публіцистам можна би порадыти не виставляти так запопадливо на бід колонізаторські спосібности і заслуги шляхтичів XVII століття.

Зрештою заслуги шляхоцької касты згадують ся лише в загальних фразах д. Сенкевича, висловлених від його власної особи і лежать буцім то в обороні краю, в наділі його освітою і в колонізаторській підприємчivosti; в малюнках, довершених белетристом, ся діяльність не проявляєть ся, за те з особливою любовю, а може й з пересадою представлена одна сторона польської культури — військова організація і військова хоробрість. Дивно, що бажаючи вихвалити особливо свою минушість із точки погляду військової дисципліни, стратегії й тактики, д. Сенкевич вибрав власне такий час, коли польські армії поносили найбільші поражєня; невдатний вибір хвилі ставить очевидно романіста в трудне положєнє, з якого він примушений відіставати ся, корвстуючись

усею свободою, полишеною белетристости. Оповідуючи хід воєнних подій на підставі вражіннь одного з фіктивних героїв своєї повісти, він розсудливо заставляє його тяжко хорувати в часі битви під Жовтими Водами, задержує його в полоні, далеко по заду активної армії, в часі корсунської битви і висилає його хитро-мудро на далекі звідси на час пилявецького погрому; за те незначні стрічі під Махнівкою, під Росолівцями роздуває він до розмірів першопорядних битв і силкується закрасити їх безконечним числом епізодів і поєдинок, запозичаючи доволі безцеремонно для тих описів взори з Ілліади. Його фантазія розпалюється до того степеня, що в одній з тих передових стріч (під Росолівцями) знищує 14 козацьких полковників (II, 243), хоч усіх полків у Хмельницького було 20. В тих то стрічах або в екскурзіях, видуманих самим автором, сотворені ним герої доказують чудес хоробрости; вони виходять такими непобідними лицарями, що читач дивується, чому властиво князь Вишневецький і 4 герої, утворені фантазією д. Сянкевича, не вибили не лиш усього козацького війська і всеї орди, але й цілого населеня України і Криму. Герої д. Сянкевича — не звичайні особи; вони

представлені з такою дозою шаржа і з таким видним наслідованем півбогів Гомера, що на нашу думку, дають не підхлібне свідощтво про артистичні манери автора: всі вони володіють надзвичайною тілесною силою; один із них (Аякс-Podbirięta) розбиває камінями вежі, другий (Диомед-Wołodyjowski) побиває кожного противника в поединку, третій (хитроумрий Одисей — Фальштаф — Zagłoba) володів безмежним запасом наївних воєнних хитрощів і т. д. Правда, при істнованю огнестрільного оружя утратила фізична сила поодиноких героїв гомерівське значіне, але д. Сенкевич потрафив усунути й сю перешкоду: вороги його героїв на стільки дикі й дурні, що при нападі на себе догадують ся стріляти не швидше, поки ті герої не вибють кілька соток противників у рукопашнім бою.

Та допустім, що шляхтичі XVII столітя були дійсно не до повірення сильні, що польські армії були прекрасно уоружені і ввдісціпліновані, хоча трохи дивно обставати при сій прикметі супроти пилявецької панівки, допустім, що Поляки були незвичайно хоробрі і знали дуже добре воєнні діла — то все се на нашу думку не свідчить ні трохи про високий степень їх освітї й культури. Воєнна

хоробрість властива не в меншій мірі, коли не в більшій, диким народам, як і цивілізованим. Се відчуває дуже добре й сам д. Сенкевич, що змалював козаків і хлопів представниками дикости; в йогож власних образах козаки незвичайно хоробрі: вони цілими десятками й сотками тисяч гинуть під ударами його героїв і не пробують утїкати. Воєнна виправа, добре уоружене і таке иньше — се випадкові обставини, що не свідчать цілком про культурну перевагу; сї прикмети подібують ся деколи високо розвитими в менше цивілізованих народів — згадаймо для приміру історію находу варварів на римську імперію або Монголів на східну Європу в XIII століттю. Нам здаєть ся, що осьвічуючи воєнні прикмети польської армії в XVII століттю, як признак культури, д. Сенкевич виходить від фальшивого розуміння про значіне воєнного діла у культурних народів. Воєнна хоробрість очевидно прикмета дуже цінна, але вона набирає значіни культурного двигача лише в тім випадку, коли проявляєть ся осіб або груп, що глибоко відчувають правоту своєї справи і патріотичний обовзок стояти в обороні її на випадок, кол-б їй грозила чужа воєнна сила; з сеї тчки погляду ми признаємо

культурне значіне воєнних подвигів великого числа військових людей, від Епаміонда до Жижки і Вашингтона. Та сама по собі воєнна хоробрість, без свідомости правоти справи і патріотичного обов'язку, не лиш не становить признаку культури, але часто служить ворожим оружжем проти неї, як би не були сильні й войовничі особи, обдаровані нею. Та ж хоробрости й знаня руководити воєнними справами — не можна відмовити ні Атилі, ні Чингізханови, ні масі иньших великих і малих грабителїв. По сій причині ми думаємо, що воєнні прикмети не служать вказівкою культурного розвитку даного народа, а по степені справедливости намічених ним цілий оцінюють ся користь або шкода для людськості його воєнних подвигів. Приложивши такого роду мірку до стратегічної частини праці д. Сенкевича, ми думаємо, що чим сильнйші і хоробрійші були його реальні й видумані герої, тим шкідливійші вони були в данім випадку тому, що стреміли до несправедливої ціли — бажали позбавити український народ його народности, релїгії, особистої свободи й добробиту; з другого боку, як би не приписував д. Сенкевич хоробрість Хмельницького його сподвижників впливови горівки дикости, ми

не можемо не признати, що ся хоробрість була благодійна для їх народа, бо стреміла до оборони духового й матеріяльного добробуту того народа, zagrożеного оружним насильством із боку войовничої шляхти.

Та придивім ся дальшому розвитку антитези в д. Сенкевича: висше сказано, що козаки наслідком вродженої дикости відзначали ся страшною лютістю; належить сподівати ся, що представителі культури оказали ся далеко гуманніші й м'якші і коли були приневолені ужити репресивних мір, то послугували ся ними лише за присудом відповідного суду, цілком безпристрасно і на всякий випадок не видумували мук, не вказаних у карнім кодексі. Д. Сенкевич відчуває очевидно конечність сього контрасту і від часу до часу заявляє — зрештою в дуже неясних фразах — що „Річ Посполита проявляла в відношеню до козаків милосерде без границь і міри“ (I, 254), але в провіренім ним матеріялі він не найшов фактів на ствердженє сеї думки і відкликав ся лиш на те, що буцім то Наливайкови було предложене прощєне (sic!). За те фактів, що заперечують урочєне милосерде, набралось так багато, що автор пірваній артизмом, не міг здержати ся від їх змальованя. Польські вояки, по

словам д. Сенкевича, все вибивають козаків поголовно, навіть тоді, коли вони кидають оружє і просять помилуваня (II, 182, 241). По дорозі князя Вишневецького, що покорував бунти, „щепають села, слободи, хутори й місточка, а в місце їх сторчать окровавлені колн й шибениці“ (I, 257). Сей князь добував штурмом Погребище і вигубив поголовно ціле населєнє: „700 полонених повісили, 300 посадили на кіл“, при чім князь дає воякам приказ: „карайте їх так, аби чули, що вмирають“ (II, 152); на дорозі через ліси „він прикрашав сосни, вішаючи на них полонених“ (II, 133) і т. д. Герої д. Сенкевича невтомно і кілька днів по ряду „палять села й рубають голови“ аж до обезсилєня (II, 255); забравши в полон полковника Кречовського, знеможеного від ран, вони саджають його на кіл. (III, 214). В загалї полонених віддають вони на тортури і палять огнем (II, 130), навіть і в такім випадку, коли ті полонені покриті ранами (II, 246). Вони холодно-кровно, вдаючи прятелїв, добувають довіре женщины і вбивають її на місці разом із калїкою-служою на тій основі, що признають її відьмою (III, 316) і т. д. Словом як не стараєть ся автор затушувати дані такого роду і закрити занадто

в тім відношеню вимовні жерела, факти єї все таки виходять на яву. Правда, лютисть і брак гуманного почування, віра в істнованє відьом і т. и. можуть бути в дану пору як не оправдані, то по крайній мірі вияснені завзятістю борби і недостачою гуманного розвитку в суспільности, та у всякім разї бодай не приходять ся тоді настоювати на високій культурі суспільности, що довершувала такі поступки і обдарованої почуваннями, що руководили нею. Коли обі ворогуючі сторони допускали ся серед боротьби прояв безчоловічої лютої, то нам приходить ся лиш жаліти над слабим степенем розвитку обох сторін, але не можна цілком ідентичних фактів зачисляти одній стороні в докір, другій в заслугу.

Те саме можна сказати й про другу ваду — п'янство; д. Сенкевич крайно обурюєть ся на п'янство козаків, тим самим його улюблені герої майже ніколи не ведуть розмови без збанка напиту; один із них попадає навіть у полон разом із цілим відділом наслідком того, що запив ся до непамяти. Ціла ріжниця культурного п'янства від дикого лежить хиба в тім, що шляхтичі п'ють вино, мід, наливки і очвищену горівку, а хлопи мусять задовольати ся лише горівкою, ще й

до того неочищеною, що видає особливий квасний запах. Ріжниця в гастрономічному відношеню очевидно поважна, але не знаємо, на скільки вона важна в культурнім відношеню.

Порівнюючи таким способом побутові риси культурної шляхти і диких хлопів, ми находимо ріжницю лише в довірливих епітетах, даваних автором обом групам, але не можемо її добачити в поступках і ділах, представляваних самим д. Сенкевичом: із його думок полишаєть ся лиш одна — се його глибока віра у вроджену благородність одних і вроджену злобу других; до сеї думки, на наш погляд дуже сумнівної, він вертає доволі часто, як до непохитної твердині. Так один із його героїв стрінувши незнайомого собі до тої пори Хмельницького і завваживши в виразі його лица сильну рішучість, дивуєть ся, звідки появил ся такий вираз на лиці чоловіка невідомого походження. Правда, він нагадував йому вираз лица князя Вишневецького, „але в князя являв ся він природним даром природи, властивим знатному походженю“ (I, 14). Героїня романа обдарована натурально небувалою красою й енергією „в силу князівської крови Курцевичів“ (III, 17), за те її тітка, кня-

гня Курцевичова брусвата в поводженю, нахабна і еґоїстка тому, що вона родом „із сім'ї сумнівного походження“ (I, 63). Полковник Богун, обдарований автором великою силою й хоробрістю тому, щоби герої автора мали можливість проявити на його рахунок своє непобідиме геройство, володіє сими прикметами лише по тій причині, що його матір підозрівають у не законних звязках зі шляхтичем (III, 177), та за те сї прикмети цілковито знївечені двкістю, унаслідованого від матери, жорстокою до того степеня, що в полковника блищать ночью очи, як у вовка і т. д. Сю теорію „білої кости“ ми лише констатуємо в крузі переконань д. Сєнкевича, але оспорювати її вважаємо непотрібним.

Характеристика манєр д. Сєнкевича була би далеко не повна, колиб ми не звернули уваги на ті риси, якими він змальовує особу Хмельницького. Романіст з'осередковує на нїм усю масу ненависти й злоби, яка накіпала в серцях шляхтичів XVII столітя і не лиш не змягчує сеї злоби хоч трохи об'єктивним поглядом на давно минулі історичні події, не лиш не силкуєть ся поглядіти на діло з точки погляду сучасних нам вимогів суспільного розвитку

і культурних ідеалів, але відносить ся до покійного гетьмана зі страшною особистою ненавистю, яка вказує, що як сам автор, так і публіка, очарована його твором, ні на волос не поступили по дорозі європейського прогресу у протягу півтретя століть і не перестають по давньому приносити жертви релігійним, кастовим і національним ідолам, що стояли на вівтарі Польщі в XVII століттю.

На першій місці стоїть очевидно в д. Сенкевича улюблена польськими істориками й публіцистами, хоча дивна і з історичної точки погляду неможлива думка, буцім то Хмельницький викликав ціле повстання виключно задля особистої помсти за обиду, спричинені йому Чаплинським. До сеї теми повертає автор дуже часто, думаючи мабуть, що від частого повторювання вона зробить ся правдоподібнішою. Почавши від появи Хмельницького в Січ, д. Сенкевич рекомендує його так: „Сеї кровавий гетьман, великан, збрав ся особисту зневагу вимстити на мільонах людей“ (I, 172). Опісля один із героїв повісти докорює незвичайно патетично Хмельницькому в тім, що він „ізза особистої зневаги і приватної сварки“ підіймає страшну ворохобню „тому лише, що Чаплинський відобрав йому хутір

і вилаяв його в нетверезім стані“ (I, 192). Самий Хмельницький, по думці д. Сенкевича, на стільки переконаний у справедливості свого докору, що не знаходить відповіді і замість неї випиває лише чарку горівки і т. д. Ми поневолі не можемо надивувати ся, яким чином освічений письменник у наших часах, пишучи історичну повість, може вдавати ся до таких вужденних способів при змальованю історичних діячів. Ми натурально не заперечуємо, що Хмельницький був особисто ображений тим більше, що нам відомо, що Чаплинський не лише забрав у нього хутір і лаяв його по пьяному, але пірвав його жінку, засік до смерти його сина*) і приготував для нього самого смертний присуд, від якого Хмельницький ледви спас ся утечею. Та коли-б сї обиди мали виїмковий, особистий характер, коли-б вони не були вразом загального гнету, розширеного на ціле українське населене краю, коли-б иньші жителі не були наражені на такі самі, коли не більші обиди,

*) „Чаплинський розсердившись на Хмельницького за те, що він вніс жалобу в суд на його насильства, сина його, десятилітнього хлопчину, приказав своїм слугам висікти нагайками серед ринку так сильно, що швидко після того він умер“. Michałowski, Xiega pamiętnicza, 5.

то в такім разі повстане не могло би бути викликане, бо з одного боку Хмельницький знайшов би оборону і загоду в адміністрації й суді, з другого населене не повстало би ізза особистої образи одного чоловіка. Лише загальний гнет і загальне насильство викликають загальну реакцію, а особиста пімста не в силі піднести народні маси. В чім же в дійсності лежить докір Хмельницькому і на підставі якої льоіки в суспільній реакції не мають права приймати участь особи, що потерпіли наслідком поганого устрою суспільного життя? Коли-б се жадане мало якінебудь етичні або юридичні основи, то ми мали би не злу рецепту на відвернене всякого протесту проти кожного суспільного насильства. Тим, що творять насильства, належало-б лише на стільки щедро росипати обиди, щоб обділити ними всіх жителів краю і позбавити їх таким чином права до протесту. В загалі байки про особисту пімсту Хмельницького нагадують нам анекдот із судейської практики минулих часів: Одян галабурдник розпочав сварку на улиці і вдарив свого протввника; зневажений звернув ся до чотирьох осіб, що припадково переходили туди, і просив їх бути сьвідками події; але галабурдник ні трохи не зажурился

тим, він усім чотирьом прохожвм дав по зубах і заявив, що вони, як „умотані в справу“ не можуть бути свідками. Так по думці д. Сенкевича й consortium і Хмельницький „вмотаний в справу“ і тому участь його в повстаню вважаєть ся грішним ділом. Цікаво, чи таку мірку прикладає д. Сенкевич і до Вільгельма Теля за його непорозуміне з Геснером і до Рієнці за те, що римські барони вбили його брата. Інші артисти, на нашу думку зовсім не гірші від д. Сенкевича що до сили артизму, але з трошки більше розвитим етичним почутєм — Шілер і Бульвер, висловили по тій причині погляд, супротивний його думці.

По за мотивом особистої пімети д. Сенкевич не добачає в особі Хмельницького ніяких інших мотивів для повстаня. По його думці в голові гетьмана страшний хаос, серед якого можна завважати лише проблиски найгрубшого егоїзму. Ось якими словами характеризує автор внутрішній склад гадок Богдана: „В міру того, як росли сили Хмельницького, зростав і його несвідомий егоїзм, якому рівного не найдемо в історії. Поняття добра і зла, проступку й чесноти, насильства й справедливости зляли ся в душі Хмельницького в одну цілість зі згадками особистої образи

і представленем особистої вигоди. Він уважав чесним лиш того, хто йому помагав і злочинцем кожного, хто ставав проти нього. Він готов був докоряти сонцю за пристрасність і нанесене йому особистої образи, коли-б воно не світило згідно з його бажанєм (?). Людний, події і цілий світ мірив він лиш мірилом власного інтересу. Одначе не вважаючи на всю хитрість і удаване гетьмана, в його світогляді була якась щира віра (?).. Цілий край обертав ся в пустиню, в розвалини, в одну велику рану, якої не можна було вилічити на протягу цілих століть, а гетьман не бачив того або не хотів бачити, бо крім себе він ні на що не звертав уваги. В силу дивовижного самолюбства він живив ся кровю і огнем і топив свій власний край і свій власний народ“ (I, 253—4, III, 238). Полишаєм філософам оцінку, на скільки наведений малюнок можливий психольогічно; з історичної точки погляду завважимо, що він цілком невірний; як би мало не була розвита народня маса, вона не може однодушно і з власної ініціативи піддавати ся прововодови особи, що стремить виключно до егоїстичних цілей, та при тім не свідомої, що не вміє ні надати ціль своїм ділам, ні оцінити доокружні прояви. Укра-

їнський народ у своїм часі відніє ся інакше до Хмельницького, подавши йому дружню піддержку і признавши його таким чином представителем своїх загальнонародних інтересів. Сам автор знає дуже добре, які були відносини народа до Хмельницького; він описує в'їзд гетьмана до Київа по повороті з під Замостя і зустріч його духовенством та народом із процесією і хоругвами і з бесідою депутатів київської Академії, в якій Хмельницького проголошено „Богом даним охоронителем, спасителем і освободителем народа від ляцької неволі“ (III, 236) — словами жерел. Д. Сенкевич не обмежуючись одначе власною загальною характеристикою Хмельницького, пробує висловляти його суспільні переконання і політичний світогляд від його власної особи і довершує сю пробу в розмові одного зі своїх фіктивних героїв із Хмельницьким у Січі. Герой повісти або радше д. Сенкевич його устами вичитує гетьману остру адмонїцію, якої мотиви запозичені виключно зі шляхоцького політичного світогляду, але зовсім не переконуючі для особи, що стояла на народній і загальнолюдській точці погляду; не вважаючи на се мотиви сї набирають у повісти д. Сенкевича значіня незбитих ар-

гументів; бідний Хмельницький не знаходить відповіді і побитий афоризмами свого співбесідника, то хапає за ніж, то випиває чарку горівки. Він пробує вправді — зрештою в дуже неясних висловах — вказати на гнет, який терплять селяни й цілий український народ від шляхти. Але сей натяк відбиває побідносно д. Сенкевич отсею аргументацією: „Коли допустимо, що се правда, то хто тобі, гетьмане, поручив суд і розправу? Ти захоплюєш ся гордістю й лютістю. Суд і кару повинен ти полишити Богови. Коли би навіть усі шляхтичі й князі були ізвергуни, що зрештою не правда, то судити їх може лише Господь на небі і сойми на землі, але не ти, гетьмане“.

„Хмельницький знов випив чарку горівки“ і т. д. (I, 194—6). Сей спосіб у суперечці без сумніву дуже оригінальний, бо поразив ненадійно Хмельницького, який навіть не догадав ся обернути висловлений аргумент у супротивний бік і запропонувати польським гетьманам розпустити армію та полишити порішене справи божому судови. Та він не міг сього зробити тому, що по думці белетриста, справа повстання проти шляхоцких порядків настільки грішна, що Хмельницький очевидно не міг надіятися помилювання від небесного

суду. При такім поставленю питання д. Сенкевич мабуť таки полишив ся в не-певности, чому провидію схотіло ся дати гетьманови цілий ряд побід, хоч він ймив ся за таке грішне діло. Коли-б письменник був менше субективний, то може поза межами шляхоцької моралі XVII столітя він добачив би стремлїня й ідеали трохи ширші й гуманнїйші, а в кождім разі цілком не засуджені на гнів Господень. Але д. Сенкевич і публіка, що ним очаровуєть ся, не можуть мабуť у суспільних питаннях вийти на дорогу думки, пробитої европейським поступом і не перестають обертати ся в тіснім крузі поглядів, в яким зачарували їх єзуїти в XVII столітю. Вони підходять до старого питання зі старими упередженнями і нагадують по неволї замітні з огляду на наївний субективїзм старинні духовні стихи, в яких „салтан турецький“ звертаєть ся до сьв. Юрія з приблизно такою бесїдою:

„Ой ты гої еси, святой Георгій Побѣдоносець!

Брось свою вѣру правую, святую, христїянскую,

Прими мою вѣру нечистую, поганую, бусурманскую“ і т. д.

Читаючи цілу повість д. Сенкевича, а особливо принципїяльну розмову, із якої

ми навели відривок, нам здавало ся все, що перед нами відграєть ся містерія, зложена на тему розмови салтана зі сьв. Юрійом, в якій ролю салтана приймив обовязково на себе д. Сенкевич, полишивши великодушно Хмельницькому ролю сьв. Юрія Побідоносця.

Полишаєть ся нам у кінці сказати кілька слів іще про одну ціху артистичної творчости д. Сенкевича. Піддаючись артистичним вимогам сучасної штуки, белетрист уважав конечним надати своїм малюнкам реальний кольорит. Наслідком того він впроваджує етнографічні подробиці і навіть силкуєть ся вкладати в уста діячів слова, а деколи й цілі промови на місцевій мові. Сей *couleur locale*, що може й видаєть ся польській публиці незвичайно типовим, переповнений грубими етнографічними й лїнвістичними помилками та перекрученнями, які ненастанно закривають артистичні прикмети повісти кождому читатеві, хоч трохи обзнайомленому з історичною етнографією і народньою мовою України. Вкажемо кілька прикладів: козаки Хмельницьког. називають ся часто „гайдамаками“ (I, 94), значить терміном повсталим у XVIII столїтю і перед тим незнаним на Україні; козаки панських надвірних міліцій носять по-

стійно назву „Семенів“, а сим терміном, на скільки нам відомо, Турки називали тих козаків, що поселили ся в Бесарабії при кінці XVII столітя. Запорожці змальовані раз як півнага голота, другий раз повбирані в мундури, по яких можна відріжнити один курінь від другого (I, 250). В козацьких полках стрічаємо постійно крім полковників також підполковників, яких ніколи не було (I, 267). Хмельницький вертаючи з корсунської битви, заїздив мабуть кудись переміняти костюм тому, що в'їздить до Корсуня в параднім театральнім одязі, цілий в пурпурі (I, 251). Запорожці заставляли буцім то простий народ називати себе „шляхетно уроженими козаками“ (sic! I, 245). Описуючи княжий православний дім Курцевичів, буцім то зовсім одичілий в степовім селі, якого члени вчили ся одначе у кївсько-братського монаха, автор заставляє княжну Курцевичівну писати інтимні письма на польській мові (I, 108), з явним наслідуванем стилю XVII столітя; се несподіване ополячене княжни, якої ціла родина говорила по українськи і виховувала ся під проводом українського монаха, можна мабуть пояснити собі лише теорією д. Сенкевича про вроджену благородність, ідентичну по його

думці з польськими національними формами. Церква Миколи Доброго в Києві обернена в жіночий монастир виключно на те, аби козаки могли передусити в ній монахинь (?) і схованих у монастирі „ляшок“ (III, 266). Ріжні особи повісти співають від часу до часу народні пісні з репертуару, неможливого в XVII століттю. В їх репертуарі подибуєть ся пісня про Серпягу, що ніколи не була народньою і утворена вмисно псевдо-етнографами для Запорожської Старини Срезневського; пісня про Боднарівну, в якій оспівана подія старости Каньовського з другої половини XVIII століття (II, 65); про Дорошенка, що став гетьманом 20 літ пізнійше по описуваних подіях (II, 73); в кінці книжні силябічні вірші, виписані з літописи Єрліча, які ніколи не співали ся і яких співати ледви можна (II, 198). Для козаків д. Сенкевич придумав небувалий, окремий, боєвий оклик: „колі! колі!“, який вони буцім то підносили не лиш у борбі (I, 161), але й на раді, коли бажали висловити згоду на похід, хоча властиво й не було кого колоти в дану хвилю (II, 164) і т. д.

Імена осіб і місцевостей підлягли значним перерібкам для зміцнення сього-ж місцевого кельориту; так: обозний гене-

ральний Гарасим Черно́та перехрещений в „Еразма“ (II, 159), полковник Іван Богун в „Юрка“ (III, 61), полковник Половян в Пул-Яна, якийсь сотник Овсїй в Овсїуя; з'являють ся також особи з такими прозвищами, яких і повернути не можна, як полковники: Пулксенжиц (II, 206), Наоколопалец (I, 267) і т. и.

Ще чуднійші перерібки географічних імен, що перекручують ся автором на польський лад. Ми привикли виговорювати й писати кожду географічну назву так, як її виговорюють і пишуть туземці. Думаємо, що д. Сенкевич не буде називати Ліона Люгдуном, Ахена Аквістраном*), Львова Лембергом і т. д. Ми навіть переконані, що він обурюєть ся, подибавши в німецькій пресі: Позен, Гравденц, Тешен, Наймаркт, нам. Познань, Грудзьондз, Цешин, Нови Тарґ; а тимчасом се загальне льогічне правило вважає він непотрібним пристосовувати до назв рік і гóродів української землі. Ми подибуємо в нього назви: Пшола, Оржел, Лубні, Пшилука, Мантов, Брагім, Бучач (на Дністрі, II, 100), нам. Пьол, Орель, Лубни, Прилука, Домонтів, Брагинь, Бучак.

*) Галицькі Поляки як раз називають так сі гóроди. В. Г.

Остерський полк*) названий остренським (ostreński), та введений якийсь мітичний полк карвовський (?) з так само мітичним полковником Кулаком (IV, 63) і т. д. В загалі географічний образ края сильно переборщений автором із наміром викликати можливий ефект. Так понизе Дніпра покриті, по словам д. Сенкевича, густими лісами вишень і то так сильно, що проїздив по Дніпру в часі розцвіту дерев видаєть ся, будьто береги покриті свігом (I, 144). В степах нинішньої Полтавщини виростала буцім то така висока трава, що їзді ховали ся в ній цілковито (II, 46). Береги Сули, Псла і їх допливів були порослі величезними пралісами, в яких жили „безчисленні стада борода-тих турів“ (I, 37) і т. д. Ми дивуємо ся, по що автор уважав потрібним плести всі ті небелиці. Коли він, як артист, бажав представити наглядно пейзажі описуваних ним місцевостей, то простійше було би познайомити ся з ними або переїхавши описувану землю, або прочитавши який-небудь географічний опис її, намість того,

*) Остерського полку не було зовсім; він поміщений хибно в списі Каховського замість прилуцького полку (Собраніє сочиненій Максимовича, т. I, ст. 666).

щоби малювати фантастичні образи в Майнрідовім стилі, в яких житель України не може пізнати фізіономії рідної країни.

Ще безцеремонійше поступає автор із народньою українською мовою; він вкладає безнастанно в уста Українців слова і вирази, буцім то взяті з їх власної розговорної мови, але з тих проб виходять переважно найдивовижніші помилки, а деколи дуже комічні *qui pro quo*.

Показуєть ся, що ті слова й реченя, наводжені д. Сенкевичом, або зовсім не існують в українській мові, або ужиті ним у зовсім відміннім значіню, або підлягли занадто сильній перерібці на польський лад навіть у таких випадках, коли сеї перерібки не вимагає фонетика польської мови. Подамо кілька визначніших прикладів. По небезпеці, на яку наразив ся Хмельницький в степу, його оточують козаки і він оповідає їм, як його мало не задушили арканом. Козаки бажать висловити подив, перестрах і співчуте і наслідком того громадно скрикують: „Спасибі, спасибі! (I, 13). Читач очевидно дивуєть ся, кому й за що вони дякують. — Сліпий аскет звертаєть ся до присутних із сумною ворожбою і хоче сказати їм „горе вам, братя“, але намість

того каже „горже вам, браця“. Се не по українськи, але й не по польськи тому, що по польськи значить ся фраза „горить у вас, брати“ (I, 72). — Прочуваючи небезпеку, запорожці висловляють свої побоювання фразою „сохрани Біг“ замість „борони Боже“ (I, 166—7). — Слово царь (по польськи *car*) звучить в устах українців д. Сенкевича „царж“ (I, 225). — На запит шляхтича, де село Сировата, запитаний селянин відповідає „не знаєм ніякій Сироватей“ (II, 53). — Слово мажа (чумацький віз) перероблене на мазь (*unguentum*). — Серце перемінене на „сердце“. — Криниця (в зах. українських говорах керниця) перемінена на „кринїца“ і означає не студню, але потік (III, 10). — Проїзжий вїздить у село і бажаючи дізнати ся про його назву, питає селян: „Скажіть, діткі, вже є Демянівка?“ (нам. „чи се Демянівка“?). Натурально селяне або не зрозуміли би питання в наведеній формі або зрозуміли би його в тім значіню: „чи засноване вже село Демянівка“? — На вивішім місці селянин описуючи вигляд шляхтича каже так: „Груби як пец, а проклїнав как дїдко“ (нам. „грубий як піч, а кляв як дїдько“). — Козак, що привіз письмо Полякам, висловляє своє бажанє вернути ся назад такими

словами: „Я письмо віддав, так і пуйден (себ то: піду) і т. д. до безконечности.

Не обмежуючись поодинокими словами і фразами д. Сенкевич пробує складати цілі бесіди на незнаній йому мові. Ся надмірна хоробрість витверює бесіди, написані неможливим, деколи зовсім незрозумілим жаргоном, в яким фонетичні і граматичні прикмети кількох славянських мов помішані механічно і бесіда тратить не лише характер живого організму, але й усяке значіне. Для потіхи фільольоїв-славістів ми подамо кілька взірців сеї замітної тарабарщини, яку д. Сенкевич представляє своїм читачам за живу мову Українців XVII столітя.

Ось приміром відривок бесіди полковника Максима Кривоноса, в якій він заявляє воєнній раді свою готовість до походу: „Раз мати родила! Война мне маць і сьостра. Вісньовецкі режет — і я буду; он вішаєт і я буду... Так і пуйден замків будувати (sic!), бити, різати, вішати! На погибель ім, бялоручкім!“ (II, 164).

А от взірці будьто би ельоквенції Хмельницького: „Згрєши князь — урезаць му шиєн; згрєши козак — урезаць му шиєн. Грозіце мі Шведами, але і оні мі не здержон“ (II, 251), або на иньшій

місці він так говорить про долю Богуна : „Мені король писав, же он в поєдинку усечон“ (II, 260) і т. д.

Таких тирад можнаб навести дуже багато, але ми обмежимо ся наведеними. Ніякий славіст не зможе ніколи означити, на якій мові подані сї слова; багато Польків думає, що то по українськи; люди, що знають українську мову, думають, що сї відривки написані на архаїчній польській мові. Російські журнали, що друкують повість д. Сенкевича в перекладі, подадуть сї перли красномовности, ворожучи на двоє, що коли вони написані не по польськи, то мабуть по українськи. Тимчасом се лиш загально славянська тарабарщина, видумана д. Сенкевичом із метою *couleur locale*, при чім він не потрудив ся познайомити ся ні з фонетикою, ні з граматикою, ні з лексикографією і спустившись занадто на свої сили уроїв собі, що талановитий письменник може виключно силою своєї творчої фантазії не лиш малювати ефектні історичні сцени, але й передавати правильно незнану собі мову.

Сими замітками, що далеко не висчерпують предмету, ми й кінчимо огляд повісти д. Сєнкевича і постараємося коротко резюмувати головні гадки суспільного й національного світогляду автора і сеї численної публки, що приймила його твір із безмежним запалом.

Д. Сєнкевич і його почитателї стоять поки що на тїм низькім степені розвитку патріотичного почутя, на якім люди думають, що все своє беззглядно гарне лише тому, що воно своє. В силу того фальшивого патріотичного почутя вони вважають обовязком відкидати кожду пробу критичного відношеня до своєї минувшини і стремлять до того дорогого заперечуваня або перекручуваня несумнівних фактів, дорогою всеможливих натягань, щоби оправдати і звеличати кожду погану появу в історичнім житю свого народа. Письменник, що руководить ся таким почутєм, особливо коли він талановитий і впливовий в своїй суспільности, виряджує сїй суспільности злу прислугу. Він причиняєть ся до затемненя народнього самопізнаня, стремить до увіковічення помилок минувшини, причиняєть ся до застою і скостенїлости і здержує прогрес свого народа.

Очарований вказаною фальшиво-патріотичною вихідною точкою погляду, д. Сенкевич силкуєть ся поетичним представленням, неправдивими поясненнями і грімкими фразами про культуру і цивілізацію освятити всі ті історичні недуги, які були причиною політичного, суспільного і культурного упадку Польщі: національну і станову ексклюзивність, невпинність шляхоцької касты, погорду до селянської класи народа і наклін до лютости при спротиві насильствам кермуючої верстви.

Про державу і державну власть в автора цілком перевернені понятя: ся власть повинна по його думці не вдовольяти потребам населеня, але накидати йому свої видумані ціли і на випадок протесту повинна оберігати свою гідність лютими карами і навіть поголовним винищенням населеня, що протестує.

Що до українського народа, д. Сенкевич силкуєть ся збудити в своїх земляках погорду до нього, мотивуючи її уреною дикістю сього народа і його непридатністю до культури; він розпалює негарні і несправедливі почуваня: міжнародню ненависть і народню гордість; він не годен відносити ся до противників не вже об'єктивно, але хоч трохи прилично;

барви, якими він змалював український народ, не лиш історично невірні, але так пристрасні, що являють ся швидше зловним пасквілем, як неправдиво змальнованою характеристикою.

Не віримо, щоби всі вказані сторони тенденційности д. Сенкевича, якби вони не схлїблювали національному почуттю, як би чарівничо не впливали на його публику, були корисні для будучого розвитку сеї публики або для заспокоєня її правдивих інтересів. Зарозумілість, уперта оборона своїх помилок, ненависть і нехїть примиреня на основах ширшого і всестороннійшого людського розвитку ледви зможуть послужити основами для кращого умового, морального і практичного життя як окремих людей, так і цілих людських груп.

Ми мусимо з жалем сконстатувати, що величезна більшість польської інтелігенції, судячи по прийняттю повісти д. Сенкевича, подїляє його погляди і переконання — поява, як нам здаєть ся, незвичайно сумна, яка не віщує швидкого повороту до ліпшого як морального і умового розвитку, так і тісно звязаної з ним реальної судьби польської інтелігенції.

В кінці з милим почутєм можемо вказати й симптоми поступу. Серед поль-

ської-ж інтелігенції знайшла ся, вправді нечисленна меншість, що запротестувала проти думок і міркувань, висловлених у повісти „Огнем і мечем“ і мала доволі горожанської відваги, щоби на стовпцях чотирьох періодичних видань висловити в уміркованій, але цілком ясній формі, незгідливість із поривами шовінізму та ретроградного напрямку, висуненого д. Сенкевичом. Сей протест, оснований на ширших гуманних підставах, появив ся в ту власне пору, коли очароване твором д. Сенкевича було в повнім розгарі і коли приходило ся плисти проти поривистої струї майже цілої польської суспільности. Ми надіємо ся, що дальший інтелектуальний розвиток польської суспільности або зовсім задержить ся, або піде по дорозі вказаній тою меншістю, чого очевидно ми бажаємо щиро в інтересі людського поступу, який однаково дорогий кожному думаючому чоловікови де він не проявляв би ся.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“ вийшли :

Ціна в короновій вал.

1. С. Ковалів. Девертир і иньші оповідання . . .	1-60	К.
2. Іван Франко. Поєми	1-60	„
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповідання .	1-40	„
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповідання	1-30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1-40	„
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповідання .	1-60	„
7. Кнут Гамеун. Голод, роман	2-20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1-60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. .	1-60	„
10. Уїллїям Шекспір. Гамлет, принц данський	1-80	„
11. Генрик Понтонідаї. Із хат. Оповідання . . .	1-40	„
12. Богдан Лепкий. З житя. Оповідання.	1-20	„
13. Гергарт Гаутман. Візник Геншель	1-60	„
14. М. Коцюбинський. В путах шайтана. Оповід.	1-60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1-40	„
16. Панає Мирний. Лихі люди	1-40	„
17. В. Короленко. Судний день	1-20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1-60	„
19. К. Гуцков. Уривль Акоста	1-40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1-80	„

21.	М. Яцків. В царстві сатани	1-60	К.
22.	Панаас Мирний. Морозенко	0-90	"
23.	Лесь Мартович. Нечитальник.	1-60	"
24.	М. Коцюбинський. По людському,	2-00	"
25.	В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма	1-00	"
26.	Василь Стефаник. Дорога, новелі	1-60	"
27.	У. Шекспір. Юлій Цезар	1-60	"
28.	Л. Толстой. Відродженє, (3 томи)	3-60	"
29.	К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезий.	1-60	"
30.	Ф. Заревич. Хлопська дитина	1-80	"
31.	І. Франко. Коваль Бассім	1-60	"
32.	У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1-80	"
33.	Е. Тимченко. Калевала	3-00	"
34.	О. Катренко. Пян Природа і ин. оповідання	1-40	"
35.	У. Шекспір. Багато галасу з нечевля	1-60	"
36.	Іван Франко. Сім казок, новелі	1-40	"
37.	Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії	1-60	"
38.	Уїлліям Шекспір. Ромео і Джульєта.	1-80	"
39.	К. Сроковський. Оповідання	1-40	"
40.	А. Кримський. Пальмове гілля, (3-00)	2-00	"
41.	О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця	2-00	"
42.	Гю де Мопасан. Горля і иньші оповідання	1-30	"
43.	В. Кравченко. Буденне житє. Оповідання	2-00	"
44.	Уїлліям Шекспір. Король Лір	1-80	"
45.	Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3-00	"
46.	Г. Гайне. Подорож на Гарц	1-20	"
47.	І. Франко. Захар Беркут (брош. 1-20) К. опр.	1-60	"
48.	У. Шекспір. Міра за міру.	1-40	"
49.	М. Коцюбинський. Повдинок і ин. опов.	2-00	"
50.	О. Стороженко. Марко проклятий, поема	1-40	"
51.	С. Ковалів Рыболови	2-00	"
52.	Марко Вовчок. Народні оповідання. т. I. (1-60)	2-00	"
53.	П. Мирний. Серед степів. Оповідання	3-00	"
54.	Е. Ярошинська. Перекиньчики	2-60	"
55.	В. Винниченко. Повісти й оповід.	3-00	"
56.	Л. Мартович. Хитрий Панько	1-50	"
57.	В. Вересаєв. Записки лікаря	3-00	"
58.	М. Вовчок. Народні оповідання. Т. II. (1-60)	2-00	"

59. М. Горький. Мальва і інші опов.	2:50	К.
60. М. Дерлиця, Композитор і інші опов.	2:00	"
61. Ю. Заєр. Лягенди	2:40	"
62. А. Чехов. Змора і инь опов.	2:40	"
63. Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та инь опов.	1:80	"
64. Д. Лукіянович. Від кривди, повість	2:00	"
65. А. Чайковський. Оповідання	2:00	"
66. Марко Вовчок Народні оповідання, т. III	3:80	"

Друкують ся і вийдуть сього року: Е. Золя, Жерміналь; І. Франко, Воа Constrictor; Ів. Левицький, Хмари.

Ціни подані за оправні примірники

У другій серії „Науковій Бібліотеці“ вийшли :

1. Кароль Кавцкі. Народність і її початки	0:60	К.
2. Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах	0:50	"
3. Фр. Енгельс. Початки родини,	1:50	"
4. Ш. Сеньобб. Австрія в XIX століттю	0:80	"
5. В Будзиновський. Хлопська посілість (2:40) і	2:00	"
6. К. Флямарион. Про небо	2:00	"
7. М. Драгоманів. Переписка (вичерпано)	1:80	"
8. С. Степняк. Підземна Росія	3:00	"
9. Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1:00	"
10. Г. Тен. Філософія штуки	1:00	"
11. Дж. Інґрем. Історія політ. економії	4:00	"
12. Е. Феррієр. Дарвінізм. Брош. 1:30 К., в опр.	1:70	"

Приготовляють ся до друку: Конрад, Основи національної економії; Вайсмаєр, Про туберкульозу.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли :

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0:20	К.
2. Курцій Руф. Фільотас	0:20	"
3. В. Наумович. Величина звязяного сьвіта.	0:15	"
4. Панас Мирний. Лови	0:06	"
5. І. Пулюй. Непропаща сила	0:20	"
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур.	0:10	"
7. І. Раковський. Вік нашої землі.	0:10	"
8. А. Чехов. Каштанка	0:15	"

9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів . . .	0·15	К.
10. Е. Золя. Напад на млин	0·20	"
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0·15	"
12. Г. Квітка. Маруся	0·50	"
13. М. Левицький. Умова для селян. спілок	0·20	"
14. П. Куліш. Орися	0·06	"
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0·20	"
16. О. Стороженко. Оповідани. I	0·20	"
17. В. Барвінський. Досліди в поля статистики	0·20	"
18. В. Короленко. Ліс шумить	0·20	"
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0·40	"
20. В. Гіґо. Кльд Іе	0·25	"
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0·25	"
22. П. Мирний. Лихий попутав	0·40	"
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0·30	"
24. Ів. Франко. Украдене щастя	0·50	"
25. С. Ефремов. Національне питане в Норвеґії	0·30	"
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0·30	"
27. М. Драгоманів. Два учителі	0·40	"
28. Е. Золя. Повінь	0·30	"
29. С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р.	0·10	"
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0·35	"
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0·35	"
32. Люкіян. Юпітер у клопотах	0·30	"
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0·20	"
34. М. Гоголь. Вій...	0·40	"
35. І. Раковський. Вулкани	0·20	"
36. Г. Фльобер. Іродіяда	0·30	"
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0·30	"
38—39. І. Тургенєв. Ася	0·40	"
40. Л. Боровиковський. Маруся	0·25	"
41—42. Данте Аліґері. Пекло, пісня I—X	0·40	"
43—45. В. Олехнович. Раси Європи	0·70	"
46—48. Л. Толстой. Крайцєрова соната	0·90	"
49—50. О. Бодянський. Українські казки	0·50	"
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля	0·25	"
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0·45	"
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (3 пісня)	0·25	"

54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0·45	Б.
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча	0·55	"
57. В. Брайтенбах. Біологія в ХІХ в	0·25	"
58—59. М. Горький. На дні життя	0·70	"
60—61. М. Верн. Біблія.	0·40	"
62—63. Г. Кляйст. Маркіза О.	0·40	"
64. М. Карсєв. Філософія історії	0·25	"
65—67. Ф. Достоевський. Грач	1·50	"
68. Ш. Сеньобб. Міжнародні революційні партії	0·40	"
69—71. І. Тургєнєв. Весняні води.	1·30	"
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0·30	"
73.—74. П. Куліш. Українські оповідання.	0·90	"
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції	0·30	"
76—77. А. Шаміссо. Петро Шлеміль.	0·70	"
78. М. Драгоманов. Літ.-сусп. партії в Галичині	0·40	"
79. Д. Мєрдовець. Оповідання	0·60	"
80. О. Кониський. Листи про Ірландію	0·45	"
81—82. І. Левицький. Гуморески	0·75	"
83. Ю. Візнер. Житє рослин у морі.	0·15	"
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда, ІV—VІ	0·80	"
86. В. Антонович. Поль.-українські відносини XVII ст.	0·40	"

Друкують ся і незабаром вийдуть: П. Вінтерніц, Що знаємо про Індотерманів; А. Кримський, Мусулманство; Ф. Кушер, Зьвіробийник; О. Стороженко. Оповідання, II.

Можна набувати теж повість М. Яцкова: **Огні гoryть** — по 2·50 кор.

Хто купує за готівку нараз усі книжки видані доси, дістає 25⁰/₀ рабату.

АКОРДИ, антологія української поезії від смерти Шевченка до найновіших часів під ред. д-ра Ів. Франка, з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксове виданє, по ціні 6, 7·50, 8, 8·50 і 10 кор.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Українсько-руська Видавнича Спілка

видала своїм накладом отсі друки, які
можна тільки в неї замовляти:

Контракти купна і продажі:		Ціна лібри
1.	Вз. I. На білім папері	1.— К.
2.	" II. " " "	1.— "
3.	" III. " " "	1.— "
4.	" I. На сірім папері	0 80 "
5.	" II. " " "	0 80 "
6.	" III. " " "	0 80 "
Табулярні друки:		
7.	I. Б. Табулярний скрипт	0 80 "
8.	II. Б. " " "	0 80 "
9.	I. Б. Рубрум до таб. скр.	0 40 "
10.	II. Б. " " " "	0 40 "
Друки до процесу:		
11.	I. Повновасть до процесу	0 40 "
12.	II. Позви дрібні	0 60 "
13.	III. " о нак. заплати	0 80 "
14.	IV. " о екзекуцію на движ.	0 80 "
15.	V. " " " " недвиж.	0 80 "
16.	Рубрум до позву II.	0 40 "
17.	" " " III.	0 40 "
18.	" " " IV.	0 40 "
19.	" " " V.	0 40 "
20.	Рахунок із канцелярії адвоката	0 40 "

17.
B-483

Ціна ~~40~~ сот.

2003

448104

B 483

1992 p.